

Den digitale kirke

Syv artikler om
internet og kristendom

ANIS

Den digitale kirke

Syv artikler om internet og kristendom

Redigeret af
Morten Thomsen Højsgaard

Forlaget ANIS
København 2003

Den digitale kirke. Syv artikler om internet og kristendom
Redigeret af Morten Thomsen Højsgaard

© Forfatterne og Forlaget ANIS, 2003

Bogen er sat med Caslon på Religionspædagogisk
Center og trykt hos Jydsk Centraltrykkeri

ISBN 87 7457 274 1

Omslag: Lisa Ahrenkiel

Udgivet med støtte fra det af Statens Humanistiske
Forskningsråd og Statens Samfundsvidenskabelige
Forskningsråd finansierede forskningsprogram "Studier i
religionernes betydning ved identitetsdannelse og
fællesskabsformning i kulturmødet i Danmark" (2000-2003).

Forlaget ANIS
Frederiksberg Allé 10
DK-1820 Frederiksberg C
tlf. 3324 9250 - fax 3325 0607
www.anis.dk

Indhold

Forord	7
Introduktion	9
<i>Morten Thomsen Højsgaard</i>	
Kirken som http://www.vatican.va	21
<i>Hans Hauge</i>	
Mellem sogn og cyberspace	41
<i>Kaj Bollmann</i>	
Strukturer i kristnes brug af internettet	55
<i>Anja Boe Espersen</i>	
Kan de hellige forsamles i cyberspace?	71
<i>Per Bucholdt Andreassen</i>	
Religionsmøder på World Wide Web	89
<i>Morten Thomsen Højsgaard</i>	
Kirken i den elektroniske tidsalder	109
<i>Jan Lindhardt</i>	
Kirken i det hyperkomplekse samfund	131
<i>Lars Qvortrup</i>	
Litteratur	153
Om forfatterne	163
Navne- og emneregister	167

Forord

Da Eberhard Harbsmeier og jeg i 1995 udgav bogen *Praktisk teologi*, var vi enige om, at fraværet af et kapitel om massemedierne var den største mangel ved bogen, der som lærebog i praktisk teologi skulle beskrive og diskutere kristendommens kommunikationsformer i fortid og nutid med særligt henblik på fremtiden. Bedømt ud fra danskernes samlede brug af især tv, er den mangel fortsat graverende. Men vil vi forstå den kirkelige betydning af hele den samfundsmæssige omkalfatring, der lige nu sker i sammenhæng med ændringerne i kommunikationsformerne i den danske udgave af videnssamfundet, er kirken og internettet – eller den digitale kirke – et endnu mere påtrængende emne i dag end spørgsmålet om de gode, gamle massemedier. Hvor tv transmitterer og transformerer virkeligheden ind i vore stuer, overhaler – *bypass'er* – de nye elektroniske medier alle kendte regler for, hvad der er virkelighed, og hvordan vi kan omgås med den.

Det fremgår med megen tydelighed af de undersøgelser og overvejelser, der fremlægges i denne bog. IT er blevet til 'it', slet og ret! Selv om it endnu ikke er alles, er it manges og bliver hele tiden fleres – især de yngres – nye offentlighed, marked, mødested, lærerværelse, guru, menighed og meget mere. Derfor rejser it nok engang spørgsmålet om, hvem og hvad kirken er? Er den et statsstøttet kristendomsvesen med lokale medlemsafdelinger rundt omkring i landets kirkesogne eller er den et forkyndelsesagentur, et religiøst fortolkningsgrundlag, hvis fremtrædelsesformer er lige så mangfoldige og allestedsnærværende som it?

I netværkssamfundet har mange allerede gjort sig deres erfaringer i praksis med it. Denne bog opsamler en række af disse erfaringer og søger at sætte dem ind i nogle teoretiske forståelsesrammer. Bogen bringer såvel helt konkrete undersøgelsesresultater som teoretiske overvejelser, der er lige så komplekse som det samfund, de reflekterer over. Først og sidst åbner bogen så mange horisonter, at den måske kan bidrage til det udsyn, der skal til for at forstå, at vi ikke kan forstå det, vi ikke kan forstå – og at det netop er det, vi skal leve med.

Bogens bidragydere og særligt dens redaktør skal have tak fra undertegnede, der er medstuderende ved studiet af kristendommens kommunikationsformer og leder af det forskningsrådsstøttede forskningsprojekt "Studier i religionernes betydning ved identitetsdannelse og fællesskabsformning i kulturmødet i Danmark" (2000-2003), som bogen blandt meget andet er en udløber af.

Hans Raun Iversen
Omø, 17. oktober 2002

Som redaktør vil jeg gerne takke alle, der har bidraget til *Den digitale kirke* med konstruktive idéer og praktiske håndsrækninger. Forholdet mellem internet og kristendom, som det er hensigten at belyse i denne bog, er på mange måder flygtigt og sammensat. Så meget desto mere vil jeg rette en stor tak til alle bogens forfattere for den vedholdende interesse og den målbevidste analytiske optagethed, de har lagt for dagen igennem hele udgivelsesforløbet.

Tre personer, hvis indsats i kulissen har haft væsentlig betydning for bogens tilblivelse og tilrettelæggelse, fortjener også en særlig tak. Det er lektor i kristendomshistorie Carsten Breengaard, som for ikke mange år siden bragte mig på sporet af forskningsfeltet internet og kristendom som sådan. Det er forlagsredaktør Henrik Brandt-Pedersen, der fra start til slut i alle faser af arbejdet med bogen har været en inspirerende og skarp-sindig samarbejdspartner. Og det er lektor i religionssociologi Margit Warburg, hvis seriøse og generøse vejledning jeg på utallige måder har nydt godt af i dette såvel som i flere andre projekter.

Mine kolleger på Institut for Religionshistorie og deltagerne i forskningsprojektet "Studier i religionernes betydning ved identitetsdannelse og fællesskabsformning i kulturmødet i Danmark" (2000-2003) vil jeg herudover gerne takke for deres mange bidrag til at skabe et motiverende og behageligt forskningsmiljø. Endelig skal også forskningsprojektets ledelse have megen tak for den velvillige økonomiske støtte, uden hvilken idéen om denne bog måske slet ikke var blevet omsat til praksis.

Morten Thomsen Højsgaard
København, 17. december 2002

Introduktion

Morten Thomsen Højsgaard

Partenia: Et virtuelt bispedømme

Efter i omtrent tretten år at have været biskop i Évreux – en by med omtrent en halv million indbyggere 100 km vest for Paris – fik den romersk-katolske præst Jacques Gaillot efter et møde i Vatikanet den 13. januar 1995 omdefinere sit arbejdsområde radikalt. Hans fremtidige virkefelt, viste det sig, skulle ikke være fransk, men i stedet knytte sig til en by i Algeriet ved navn Partenia. Der havde på daværende tidspunkt ikke været udpeget nogen biskop over Partenia siden det 5. århundrede. I den mellemiggende periode var byen forladt og sandet til. På stedet, hvor Gaillot skulle virke som biskop, var der ikke andet end en ørken (Cobb 1998:74; Larsson 2002:113).

Baggrunden for denne degradering af Jacques Gaillot var, at han i en årrække åbenlyst havde kritiseret officielle romersk-katolske standpunkter på områder som familie-, social-, og sikkerhedspolitik. Gaillot havde f.eks. i den franske offentlighed erklæret sig som tilhænger af, at den katolske kirkes præster skulle have lov til at gifte sig og samtidig fortsætte med at være præster. Han havde desuden talt kraftigt for de hjemløses civile rettigheder. Og han havde under stor mediebevågenhed protesteret mod bl.a. golfkrigen og mod de franske atomprøvesprængninger i Polyne-sien. Bag omdefineringen af Gaillots kirkelige arbejdsområde lå der med andre ord et ønske fra kirkens ledelse om at begrænse biskoppens muligheder for at fremføre sine kritiske synspunkter. Samtidig kunne en egentlig ekskommunikation, der ville have medført voldsomme protester fra Gaillots tilhængere, undgås (Brasher 2001:30; Cobb 1998:73-74; Larsson 2002: 113).

Jacques Gaillot, der var vant til at optræde i medierne, lod sig imidlertid ikke begrænse af eller indestænge i det nye mennesketomme bispedømme. Med udgangspunkt i en bolig i Frankrig og med inspiration og hjælp fra bl.a. den franske forfatter Leo Sheer oprettede han snart efter et

virtuelt bispedømme på internetadressen www.partenia.fr. Fra denne digitale platform kunne han komme i kontakt med mennesker, der søgte hans vejledning. Han kunne desuden stadig som biskop få lejlighed til at ytre sine synspunkter om kirken i særdeleshed og dens forhold til samfundet i almindelighed. Tilmed på syv forskellige sprog (Brasher 2001:31; Cobb 1998:74-75; Hadden & Cowan 2000:10).

På den engelske del af hjemmesiden for Partenia kan man bl.a. finde disse overvejelser om, hvad det særlige ved dette virtuelle bispedømme var og er:

A virtual diocese like Partenia has no institutional and material constraints. It exists in another way. It is why it should not reproduce the model of a Church that we have. On the net we innovate, we do not copy (Gaillot 2001a).

Det kirkesyn, som Gaillot har ladet Partenia bygge op omkring, lader sig altså ikke begrænse af gængse institutionelle eller fysiske rammer. Hvad enten det så er af lyst eller nød, så er den måde at tænke teologi på, som findes på hjemmesiden, i ganske høj grad kædet sammen med selve it-mediets særlige muligheder og grundlæggende vilkår. Det drejer sig bl.a. om interaktivitet, dynamik, ahierarkisk organisation, global tilgængelighed, lave produktionsomkostninger og vedholdende opdateringer. For Gaillot udgør internettet således ikke blot en effektiv distributionskanal, som han kan formidle sine teologiske budskaber igennem. Form og indhold, medium og budskab smelter for Gaillot sammen i et integreret hele. Nettet er præget af innovation, ikke reproduktion, ræsonnerer han, og derfor skal den virtuelle kirke også være karakteriseret af fornyelse frem for tradition (Cobb 1998:75).

“Christians are people making *links*”, fortsætter Gaillot, “they learn to build the Church as a *network*. They have right of *access*. The net is really an original device” (Gaillot 2001a, mine fremhævelser). Informationsteknologi og innovativ teologi knyttes her sammen i et gensidigt strukturerende forhold. Digitale udtryk bliver til teologiske metaforer. Virtuelle organisationsformer omtolkes, som var de rene ekklesiologiske modeller. Og elektroniske rettigheder kædes underfundigt sammen med Gaillots grundlæggende ønske om mere kirkeligt demokrati (Cobb 1998:75-76).

“As Partenia does not exist anymore”, skriver Gaillot, “it becomes the symbol of those who have the feeling of not existing anymore for the society or the Church” (Gaillot 2001b). Hermed understreges bispedømmets

særlige virtuelle eksistensform og grundidé. Men samtidig mere end anes også det på én gang sociale og sjælesørgelige engagement, den optaget-hed af at imødegå marginalisering og udstødelse, der også var Gaillots teologiske kendetegn, inden han gik på nettet. Nettet har altså nok givet Gaillot mulighed for at være biskop på en anderledes facon, men det har ikke gjort alting nyt i hans måde at betragte grundlæggende medmenneskelige og kirkelige anliggender på (Boisvert 1996; Hadden & Cowan 2000:10-11).

Ved slutningen af den historiske oversigt, som findes på hjemmesiden for det virtuelle Partenia, gøres der således også opmærksom på, at efter “five years of Jacques Gaillot being put aside, in May 2000, the French Bishops recognized his action. Jacques Gaillot is Bishop in another way but in communion with the other French Bishops” (Gaillot 2001b). I løbet af sin forholdsvis korte historie har det virtuelle bispedømme Partenia altså bevæget sig fra at kommunikere kirkelige budskaber såvel på trods som på tværs af geografiske og institutionelle skillelinjer til at blive en etableret institution i sig selv inden for den eksisterende gejstlige struktur i Frankrig (Larsson 2002:113).

Bogens emne og grundlæggende problemstillinger

Historien om Partenia peger på en række temaer og problemstillinger, som spiller en central rolle i denne bog. Helt grundlæggende udgør Partenia således en blandingsform, en hybrid, mellem de to størrelser, internet og kristendom, som det netop er denne bogs hensigt at komme til en nærmere forståelse af. Desuden opsamler og udtrykker Partenia flere af de mere specifikke udviklingsmønstre og -tendenser, som forholdet mellem kirke og cyberspace er præget af: mindskelse af stedets betydning som reference- og orienteringspunkt, underminering af traditionelle autoritetsstrukturer, dannelse af nye religiøse og kirkelige kommunikationskanaler, argumentationsmåder, symboler og organisationsformer, for blot at nævne nogle få. Endelig er Partenia et eksempel på, at den kirkelige kommunikation i cyberspace ikke befinder sig i et virtuelt tomrum, men må ses i sammenhæng med f.eks. de almene sociale og kulturelle forhold, de teologiske brudflader, det brogede medielandskab og de modstridende personlige interesser, som gør sig gældende i det senmoderne samfund: Jacques Gaillot var jo fortaler for en bestemt socialt engageret teologisk linje såvel før som

efter sin entré på internettet. Han havde tæft for at kommunikere med og i såvel de gamle massemedier som det nye interaktive medie. Og han havde ivrige tilhængere og arge modstandere såvel før som efter oprettelsen af det virtuelle bispedømme.¹

Den digitale kirke indeholder syv artikler, som fra hver deres synsvinkel forsøger at indkredse, hvad det er, der sker, når kirken går på nettet, og den gamle kirkekultur og den nye cyberkultur støder sammen. Hvordan og til hvad anvendes internettet i kirkelige sammenhænge? Hvilken indflydelse har den nye informationsteknologi på det kirkelige felt? Hvad er det for nogle overordnede brudflader og udviklingstendenser, som kommer til udtryk i den kirkelige kommunikation på nettet anskuet bredt som en del af et samfund og en teologi, der i sig selv er i forandring?

Det er spørgsmål som disse, der udgør de ledetråde, som samler trådene i bogens forskellige led.

Tværfaglige danske indfaldsvinkler

Bogens syv artikler er skrevet af en række danskere, som enten via deres uddannelse, forskningsfelt eller arbejdsområder har særlige forudsætninger for at beskæftige sig analytisk med forholdet mellem kirke og internet i forskellige kontekster. Teologiske synsvinkler er i denne sammenhæng uomgængelige, men også fagområder som religionssociologi og kristendomshistorie samt litteraturvidenskab, retorik og mediesociologi har fundet plads i bogen. Udgivelsen er således som udgangspunkt tværfagligt orienteret med særligt henblik på at levere analyser af de baggrundsfaktorer og udviklingstendenser, som knytter sig til den kirkelige brug af de nye digitale teknologier og interaktive kommunikationsformer.

Eftersom alle forfatterne er danske og henter en stor del af deres materiale fra forskellige religiøse, kirkelige og samfundsmæssige sammenhænge i Danmark, har bogens analyser også særlig adresse til det danske sprogområde. Bogen henvender sig med andre ord primært til læsere med interesse for religiøse og kirkelige forhold i Danmark, f.eks. studerende

¹ For uddybende overvejelser om og begrundelser for at anskue internettet som en del af en bredere sammenhæng snarere end som et afgrænset virtuelt betydningsfelt, se evt. Højsgaard 2002c; Linderman 2002; Slevin 2000; Øhrstrøm 1996.

og ansatte ved de mellemlange eller videregående religionsfaglige uddannelsesinstitutioner. Men også læsere med en mere almen interesse for informationsteknologiens betydning i dagens danske samfund vil kunne have glæde af udgivelsen.

Arbejdsform og organisation

Bogen har været omtrent to år undervejs. Ideen til bogen blev fostret i forbindelse med evalueringen af en meget velbesøgt konference om kirken og internettet, som blev afholdt på Hotel Nyborg Strand i efteråret 2000 (KLF 2000). Et mere konkret udspil til bogens indhold blev efterfølgende diskuteret med en række deltagere i det forskningsrådsstøttede projekt "Studier i religionernes betydning ved identitetsdannelse og fællesskabsformning i kulturmødet i Danmark" (2000-2003). På den baggrund blev en række invitationer om at deltage i et udgivelsesprojekt om kirkekulturens møde med cyberkulturen sendt ud i foråret 2001 til nogle udvalgte forfattere, som mentes at have interesse i og viden om dette emne. På en særlig studiedag, der blev afholdt den 2. oktober 2001 på Institut for Religionshistorie ved Københavns Universitet, havde disse forfattere så mulighed for at stifte nærmere bekendtskab med og diskutere hinandens bidrag til det samlede projekt. Herefter fulgte en længere periode med revisioner, opdateringer og beskæringer af artiklerne. I september 2002 forelå de enkelte bidrag i deres nuværende form.

Artiklerne er i bogen organiseret efter en såkaldt kiastisk skabelon med formlen $A - B - C - D - C' - B' - A'$. De artikler, som anlægger de bredeste og overvejende teoretiske perspektiver på emneområdet, er placeret først og sidst i denne kæde, mens de artikler, hvis tilgangsvinkler er mere specifikke eller empirisk orienterede i forhold til bogens undersøgelsesfelt, er placeret i midten.

Det fælles kendetegn for bogens første og sidste artikel af henholdsvis Hans Hauge og Lars Qvortrup er således, at begge forfattere netop sætter forholdet mellem kirke og internet ind i en bredspektret mediehistorisk og mediasociologisk forståelsesramme. Særligt rettes fokus i denne forbindelse mod fænomenerne hypertext og det hyperkomplekse samfund.

I det næste sæt af parallelle artikler, der har henholdsvis Kaj Bollmann og Jan Lindhardt som forfattere, er det fælles omdrejningspunkt et teologisk eftertænkingsarbejde omkring folkekirkens position i den elektroni-

ske tidsalder. I denne forbindelse spiller bl.a. forskydninger i offentlighedsbegrebet, forholdet mellem person og sag i den medieskabte virkelighed og religiøsitetens renæssance en væsentlig rolle.

Anja Boe Espersen og Morten Thomsen Højsgaard, der står som forfattere til det efterfølgende par af artikler, er begge optagede af strukturer bag og omfangsbestemmelser af den religiøse og kirkelige brug af internettet. Begge har de desuden deres faglige forankring i religionsvidenskaben.

Endelig gælder det for Per Bucholdt Andreasens artikel, som udgør bogens midterakse, at den med afsæt i et konkret empirisk arbejde stiller og søger at besvare nogle kernespørgsmål for bogen som helhed: Kan kirkefolket overhovedet forsamles i cyberspace? Går der internet i kirken, når kirken går på nettet? Hvilken betydning har internettet for forståelsen af kirkebegrebet som sådan i netværkssamfundet?

Forskelligheder og forbehold

Selvom det grundlæggende er det samme tema – relationer mellem kirke og internet – der søges belyst igennem disse artikler, er der ikke ét bestemt helhedssyn, som skinner igennem i bogen. Fra først til sidst er interesserne i sagen, brugen af begreberne og fortolkningerne af stoffet forskelligartede.

Lad os tage anvendelsen af begrebet kirke i bogen som et eksempel på nogle af disse forskelligheder. Såvel folkekirkelige som frikirkelige og katolske kirkesyn indgår således i Hans Hauges analyse af kirken som hypertext. For Kaj Bollmann og Jan Lindhardt er udgangspunktet, at kirke skal forstås som folkekirke. Det skal kirke for så vidt også hos Per Bucholdt Andreasen, dog særligt med præsternes situation som afsæt. Det synspunkt, som Lars Qvortrup fremsætter, er, at kirken ikke skal betragtes som en bestemt organisationsform, men snarere som et muligt religiøst fortolkningsgrundlag for det enkelte menneske i det hyperkomplekse samfund. I Anja Boe Espersens artikel får kirkebegrebet en aktivistisk drejning, idet det materiale, som hendes undersøgelse tager afsæt i, stammer fra internetbrugere, der netop opfatter sig selv som kirkeligt aktive. Endelig opererer Morten Thomsen Højsgaard med et tværgående kirkebegreb, som gør det muligt at sammenligne forskellige religiøse og kirkelige aktørers interaktion på internettet.

Et andet eksempel på et område, hvor bogens forfattere ikke har et fælles syn, drejer sig om selve forholdet mellem på den ene side religion,

kirke eller kristendom og på den anden side medier, internet eller digital kultur. Hans Hauge foretager i denne forbindelse et opgør med selve forestillingen om, at der skulle være et modsætningsforhold mellem kirkekultur og cyberkultur. Religion, kirke og kristendom er ikke overleverede, traditionelle former, som står over for “moderne eller postmoderne medier, som de skal forsøge at overleve i eller finde en plads i. Medierne er religiøse; det er budskabet”, lyder hans vurdering. Ligesom Hauge udfordrer også Lars Qvortrup forestillingen om et grundlæggende modsætningsforhold mellem kirke og medier. Det er ikke medierne, men hele samfundets udvikling hen imod den nuværende hyperkomplekse og polycentriske form, der er kirkens eller kristendommens problem/mulighed, siger han.

For andre af bogens forfattere, ikke mindst Kaj Bollmann og Jan Lindhardt, er det imidlertid et væsentligt mål med deres analyser netop at give et bud på kirkens overlevelse og fremtidige placering i den postmoderne og mediebarne digitale kultur. Et udbredt ønske blandt de kirkelige internetbrugere i Anja Boe Espersens undersøgelse er det således også at kommunikere eksternt, altså at placere sig sådan i de digitale medier, at der skabes kontakt til personer, der ikke har en bevidst kristen eller kirkelig identitet. I sin analyse viser Espersen imidlertid at denne tilstræbt eksterne kommunikation i flere tilfælde bliver til autokommunikation, altså selv-rettet kommunikation, fordi de reelle modtagere af de kirkelige budskaber på internettet altovervejende er de kirkeligt aktive selv.

En art midterposition i synet på relationen mellem kirkekulturen og cyberkulturen repræsenterer henholdsvis Per Bucholdt Andreasen og Morten Thomsen Højsgaard. Begge betragter de forholdet mellem kirke og internet som en række gensidigt strukturerende forbindelser, der kan have såvel positive som negative følger. I dette vekselvirkningsforhold kan informationsteknologien, som Per Bucholdt Andreasen gør opmærksom på, enten “understøtte, forstærke eller måske ligefrem ændre” etablerede opfattelser. Principielt er det således ikke muligt på forhånd at afgøre, om det er kirken, der øver indflydelse på sine omgivelser via nettet, eller om det er nettets indflydelse, der får kirken til at forandre sig. Den flertydige måde, som kommunikationen på internettet er organiseret på, betyder i det hele taget, som Morten Thomsen Højsgaard påpeger, at relationen mellem religion og internet kan antage en række væsensforskellige former.²

² For en uddybende beskrivelse og diskussion af disse mulige relationer mellem internettet og religion, se evt. Dawson 2000; Hadden & Cowan 2000; Højsgaard 2002c.

Et tredje eksempel på et centralt anliggende i bogen, som forfatterne ikke har en fast forankret opfattelse af, er netop internettet. For de fleste af bogens forfattere veksler anvendelsen af ord og begreber som cyberspace, digital og internet således mellem et forholdsvist bredt eller symbolsk betydningslag og så en mere specifik eller teknisk forståelse.

Bredest er også i denne sammenhæng Hans Hauges og Lars Qvortrups synsvinkler. "Internettet", skriver Hans Hauge, "ser jeg som en ny virtuel stat, der på en eller anden måde svarer til globaliseringen". Digital betyder i tråd hermed for Qvortrup slet og ret global og øjeblikkelig. Det væsentlige ved internettet eller den digitale verden fremstår dermed heller ikke hos Qvortrup som et bestemt teknologisk forhold. Det er som et fremtrædende eksempel på opfattelsen af rum og tid i det hyperkomplekse samfund, internettet i denne artikel kommer ind i billedet.

Mest specifik er den synsvinkel på internettet, som kommer til udtryk i Per Bucholdt Andreasens analyse af erfaringer med en pastoral mailingliste. I denne analyse er det nemlig et konkret it-baseret kommunikationsværktøj med begrænset adgang (kun for præster) og med tidsforskydning (asynkron kommunikation), som begrebet cyberspace kædes sammen med.

Som alle disse forskelligartede udgangspunkter og vurderinger antyder, er det ikke et præcist, entydigt eller fuldstændigt billede af forholdet mellem kirke og internet, der tegner sig i denne bog. Men spørgsmålet er, om det overhovedet er muligt at tegne et klart billede af en genstand, der i sig selv er sløret og i øvrigt i konstant bevægelse? Giver det ikke bedre mening i en sådan situation at operere med en åben optik eller 'begreber med vage grænser' frem for stramt formulerede programerklæringer og snævre definitioner? (Westergaard 2001:150). En bredt favnende eller fleksibel både-og-tænkning kan, som den danske antropolog Kirsten Hastrup har gjort opmærksom på, være et bedre afsæt for en kulturanalyse end den række af "uendelige enten-eller'e, som vi hele tiden lader os fange i" (Hastrup 1989:15).

Tilsammen skulle bogens syv artikler gerne via deres forskellige eksempler, analyser og alternative fortolkninger give et indtryk af konturerne i det spændingsfelt, som kirkekulturen og cyberkulturen er en del af. Samtidig fastholder bogens undersøgelser en række øjebliksbilleder af et felt, hvis hastige udvikling betyder, at netop *historien* om feltet senere kan vise sig overordentlig problematisk at beskrive i detaljer på dansk såvel som i en international sammenhæng.

Andre undersøgelser

Netop internationalt har den faglige udforskning af den religiøse og kirkelige anvendelse af internettet overordnet udviklet sig i tre faser. Den første fase var perioden fra internettets spæde begyndelse i slutningen af 1960'erne helt frem til midten af halvfemserne. I denne periode var den faglige udforskning af internettets funktion i forhold til det religiøse og det kirkelige område ganske begrænset, og når den var til stede, var fokus ofte rettet mod de eksotiske aspekter af emnet: I aviser, magasiner og populærtidsskrifter kunne man således læse artikler om religion på internettet som en lang række af nyheder efter devisen: "Nu kan man sandelig også få f.eks. syndsforladelse eller blive gift i cyberspace".

I den anden fase, som forløber fra midten af halvfemserne frem til årtusindskiftet, finder der en gradvis professionalisering sted. Analyserne af religion og it finder vej til fagtidsskrifter og kommer til at indgå i bogserier fra seriøse forlag. Der fremsættes en række hypoteser om internettets forventede indvirkninger på religiøse og kirkelige forhold. Ikke mindst understreges gang på gang det potentiale for forandringer, som den religiøse kommunikation på internettet indebærer.

Den tredje fase er den periode, vi i øjeblikket befinder os i. Kendetegnende for denne fase er det bl.a., at de fremsatte hypoteser bliver afprøvet, at der udgives lærebogsmateriale om emnet, at studiet af religion på internettet forankres i eksisterende fagmiljøer på universiteterne, at der afholdes faglige konferencer om religion og it etc. Den tredje fase indebærer således, at der finder en stadig konsolidering og indlejring af studieområdet sted.³

I Danmark har en tilsvarende udviklingsproces fundet sted, om end med nogle års forsinkelse. Først kom avisernes omtaler af den religiøse og

³ For en mere udførlig beskrivelse af de tre faser, som også indeholder referencer til centrale religionsvidenskabelige værker fra disse forskellige perioder, se Højsgaard 2002b. Blandt de primært kirkesociologiske og praktisk teologiske udgivelser om emnet, som ikke er omtalt i denne forskningsoversigt, skal her især fremhæves følgende: Burke *et al.* 1999; Careaga 2001; Cobb 1998; Ejdersten & Nilsson 2001; Fjeldstad 1997; Groothuis 1999; Lochhead 1997; Schultze 1998; Veith & Stamper 2000 samt Wilson 2000. Endelig skal det nævnes, at den anglikanske teolog Susan White (1994) har skrevet et udmærket historisk og systematisk værk om sammenhænge mellem kristen liturgi og teknologiske forandringer i bred forstand.

kirkelige kommunikation på internettet (f.eks. Nielsen, L.B. 1995; Petersen 1995; Bach 1997; Palle 1997; Jensen, J.T. 1999; Mejlvang 1999). Dernæst fulgte dækningen af emnet i radio og tv, specialmagasiner samt uge- og månedsblade (jfr. bl.a. Pedersen 1997; Nielsen 1999; Wahlers 2000). Sideløbende hermed udkom en række artikler i fagtidsskrifter og samleværker (f.eks. Schuster 1995, 1997; Schmidt 1996; Rasmussen 1998; Højsgaard 2001a, 2001b, 2002a, 2002b; 2002c; 2002d), specialer (f.eks. Højsgaard 1999; Jensen, C.R. 2000; Kragh 2000; Espersen 2001; Sørensen 2002) og projektopgaver (f.eks. Asmussen, Houler & Lotz 2000; Pallesen & Sørensen 2001; Pihl 2001).

Også publikationer fra den offentlige forvaltning har berørt forholdet mellem kirke og internet (Kirkeministeriet 2000). Teologen Carsten Riis Jensen har udgivet en e-bog om emnet (Jensen, C.R. 2001). Endelig foreligger der med denne udgivelse en antologi på tryk. En egentlig monografi på dansk om religiøs eller kirkelig kommunikation på internettet lader stadig vente på sig.

Den digitale brydningstid

En række af disse hidtidige studier af sammenhænge mellem på den ene side religion, kristendom og kirkekultur og på den anden side medier, internet og cyberkultur har, som antydnet ovenfor, måttet konkludere, at det er ganske vanskeligt at påvise entydige forandringer af det religiøse og kirkelige landskab alene som følge af udbredelsen af og brugen af internettet. De forandringer, som finder sted, har med andre ord mange andre forhold end de rent digitale som baggrund. Men uanset, hvad baggrunden er, eller hvordan årsagssammenhænge mellem kirke og internet rettelig skal forstås, så er det imidlertid et faktum, at der finder forandringer sted i det, vi kunne kalde den digitale brydningstid

Traditionelle opfattelser af religiøse og kirkelige anliggender såvel som synet på samfundet selv samt nationale og politiske institutioner er i opbrud og til forhandling. Det enkelte individ får stadig flere og bedre muligheder for at forholde sig til omverdenen som en global snarere end en lokal eller national enhed. Religionsmøder og kultursammenstød bliver i takt med den globale udvikling mere og mere almindelige. Monokultur bliver til multikultur. Skæbnefællesskaber suppleres i stigende grad med interessefællesskaber. De mange muligheder for dannelse af individuelt

tilvalgte sub-systemer i netværkssamfundet sætter det traditionelle offentlighedsbegreb under pres. Også arbejdsforhold og organisationsmåder ændres bl.a. som følge af implementeringen af interne og eksterne it-baserede kommunikations- og administrationssystemer.

Hertil skal lægges, at den måde, som holdninger og værdier legitimeres på, forskydes: Den individuelle oplevelse og den personlige erfaring bliver stadig mere betydningsfulde momenter i holdningsdannelsen, mens udsagn fra eksperter eller autoritative institutioner tillægges mindre værdi. Det enkelte menneskes valgmuligheder synes generelt større end nogensinde før. Det samme kan man sige om de problemer, der knytter sig til dette konstant at skulle vælge. Hertil kommer, at også opfattelsen af tid er blevet mere dynamisk med fokus på det øjeblikkelige, det hurtige, det effektive, det intensiverede. Forandring er blevet en værdi i sig selv.

Stadig mere intensiveret er også den udfordring af virkelighedsbegrebet, som allerede tv-alderen førte med sig: Virkeligheden opleves og fortolkes i stigende grad ved hjælp af medier. De digitale, de visuelle og de mundtlige kommunikationsformer vinder i den sammenhæng terræn i forhold til de rent skriftlige. Realitet og virtual reality kan i dag psykologisk opleves nærmest ens. Magt knyttes desuden i højere grad end tidligere sammen med kontrol over, adgang til og muligheder for at distribuere information og viden. Industrisamfundet er blevet til et informationssamfund, mediesamfund, videnssamfund, opmærksomhedssamfund, netværkssamfund.

Denne bog handler om kirkens indplacering i denne digitale brydningstid, hvor alt hænger sammen og alt er tilgængeligt samtidigt bl.a. via internettet. Mulighederne for at læse nogle mere generelle udviklingstræk ud af bogens syv studier i møder mellem cyberkulturen og kirkekulturen skulle således være mangfoldige.